

Q&A Jacob van Oostanen

Q: Wie was Jacob Cornelisz van Oostanen?

A: Jacob Cornelisz van Oostanen (ca. 1475 – 1533) is de eerste Amsterdamse schilder en prentmaker die bij naam bekend is. In de zestiende eeuw was hij een gevierd kunstenaar met een atelier dat zich in de toen al vooraanstaande Kalverstraat bevond. Van Oostanen werkte voor de welgestelde burgerij en geestelijkheid in Amsterdam en het graafschap Holland. Hij had de leiding over een familiebedrijf en was een ondernemer die wist wat de markt wenste.

Q: Hoe komt het dat hij de eerste kunstenaar van Amsterdam is, die we bij naam kennen?

A: Op de eerste prentenreeks van Jacob Cornelisz van Oostanen, uit 1507, bracht hij zijn monogram aan. Iets wat geen schilder of prentenmaker voor zijn tijd heeft gedaan. Dit monogram bestond uit een ondersteboven geplaatste W met daardoorheen een V, geflankeerd door de letters I en A, ofwel I WV A: I[acob] W[ar] V[an] A[msterdam]. Vanaf 1523 komt dit monogram ook op schilderijen van de Hollandse meester voor. In Jacobs eigen tijd zal dit monogram algemeen bekend geweest zijn. Het diende vermoedelijk ook als een kwaliteitskeurmerk.

Opmerkelijk is dat hetzelfde monogram W V ook gebruikt werd door Dirck Jacobsz (Jacobs zoon) en door Jacobs neef Cornelis Buys II, maar dan voorzien van hun initialen D[irck] I[acobsz] en C[ornelis] B[uys]. In de zeventiende eeuw raakte het monogram in vergetelheid, totdat in 1832 werd herontdekt dat hiermee Jacob Cornelisz wordt aangeduid.

Q: Heeft JCvO naast Amsterdam en Alkmaar op andere plekken gewerkt?

A: We weten dat Van Oostanen naast de gewelmschildering in de Alkmaarse Grote Kerk ook verantwoordelijk is voor Het Laatste Oordeel in de koorsluiting in de Ursulakerk in Warmenhuizen. Het zeventiende-eeuwse Schoorlder Kronycxken meldt dat de schilderijen in Warmenhuizen in 1525 zouden zijn gemaakt door Jan van Scorel. Deze datering zou kunnen kloppen, maar sinds de laatste restauratie in 1990-1999 wordt op grond van de schilderijstijl, het werk toegeschreven aan Jacob Cornelisz en zijn werkplaats.

Q: Waaraan kunnen we de hand van de meester herkennen?

A: De schilderijstijl van Jacob Cornelisz van Oostanen is goed herkenbaar: zijn composities zijn vaak overladen met details en ornamenten. Variatie zocht Van Oostanen vooral in levendige gebaren van de figuren en in hun karaktervolle koppen. De mannelijke figuren zijn karakteristieke persoonlijkheden met benige handen, knokige vingers en bijna gezwollen gewrichten. De vrouwfiguren van Van Oostanen hebben eivormige hoofden op dunne nekjes, een puntige, vaak dubbele kin en ietwat platte gezichten. De wenkbrouwen zijn scherp getekend en de oogleden wat dik. De gewaden van zowel mannen als vrouwen hebben altijd diepe plooiën. Deze zijn in het vroege werk wat vlak, 'serpentine-achtig', worden later hoekiger en uiteindelijk vrij vloeiend en overtuigend.

Een kenmerkend aspect van Jacobs werk is het impasto-achtige, vrij dikke verfoppervlak. Het is mogelijk dat de kunstenaar tempera – pigment gemengd in ei in plaats van in olie – door zijn verf mengde. Het resultaat is vaak een bijna tastbaar verfoppervlak, alsof het op hard en glad metaal is

aangebracht. Kenmerkend is ook dat Jacobs schilderijen meer 'getekend met verf' dan geschilderd lijken, een kenmerk dat wellicht voortkomt uit Jacobs activiteiten als prentmaker

Ook het kleurenpalet van Jacob is heel herkenbaar: hij gebruikte vooral gedempte, zelfs ietwat troebele kleuren, roestige tinten met veel bruin, donkergroen en donkerblauw. Het gaat vaak om verzadigde kleuren met lokaal grote partijen primair rood en helder groen. Ook hier geldt dat dit in het latere werk, vanaf 1523, wat verandert: de kleuren worden dan helderder en meer pastelachtig.

Herkenbare elementen in de gewelfschilderingen in Alkmaar en Warmenhuizen die typerend zijn voor Van Oostsanen en zijn werkplaats zijn bijvoorbeeld de gezichtstypen en de combinatie van gotische en renaissance-elementen. Het meest kenmerkende is de manier waarop de figuren zijn 'geschilderd met lijnen': overall hebben Jacob en zijn medewerkers gewerkt met duidelijke, donkere contourlijnen en parallelle arceringen om schaduwen en hooglichten aan te geven. Deze tekenachtige schilderijstijl kenmerkt alle schilderijen van de Hollandse meester.

Q: Wat maakt Jacob Cornelisz van Oostsanen de eerste Hollandse meester?

A: Jacob Cornelisz van Oostsanen is de eerste Amsterdamse schilder en prentmaker die bij naam bekend is. Hij bediende niet alleen de Amsterdamse markt, maar werkte voor afnemers in het hele graafschap Holland, een gebied ter grootte van de huidige provincies Noord- en Zuid Holland. Feitelijk was hij niet de allereerste schilder in Holland, maar hij was wel de eerste meester-ondernemer met een zeer goede neus voor dat wat de markt van hem verlangde. Hij was als zodanig de eerste Hollandse entrepreneur.

Zijn kunstwerken waren daarnaast gewild bij een breed publiek: grote altaarstukken van zijn hand stonden in de kerken van Amsterdam, Alkmaar en omstreken. Kleinere paneeltjes bevonden zich in kloosters en bij particulieren thuis. Grote gewelfschilderingen trof men in Hollandse kerken Alkmaar, Warmenhuizen en Hoorn. In kerken maar vooral in woonhuizen van particulieren waren door Jacob ontworpen voor glasruitjes te zien. Geestelijken droegen tijdens op het opdragen van de mis liturgische gewaden versierd met geborduurde, religieuze voorstellingen naar ontwerp van Jacob. Jacobs reuzenhoutsnedes – een nieuw medium in die tijd – waren grote commerciële projecten die hij samen met de bekende uitgever Doen Pietersz uitvoerde. Jacob Cornelisz was dus de eerste Hollandse meester die als ondernemer die aan het hoofd stond van een groot creatief en multidisciplinair familiebedrijf dat het hele graafschap Holland voorzag van kunstwerken in uiteenlopende vormen.

Q: Wat is de aanleiding voor deze tentoonstelling?

A: De voltooiing van de restauratie van de gewelfschildering in de Grote Kerk in Alkmaar heeft een grote rol gespeeld in het proces. Daarnaast waren beide museumdirecteuren en betrokken conservatoren al lange tijd overtuigd van het bijzondere oeuvre van de kunstenaar. Daantje Meuwissen, universitair docent kunstgeschiedenis aan de Radboud Universiteit en een groot kenner van het werk van Van Oostsanen, heeft veel onderzoek verricht naar zijn werk. Samen met directeur Lidewij de Koekkoek van Stedelijk Museum Alkmaar wisten zij al in een vroeg stadium belangrijke buitenlandse bruiklenen te regelen. Daarbij zijn de werken die het Amsterdam Museum in eigen collectie heeft, zoals de Mirakeldoeken of de bekende Vogelvlucht kaart van Cornelis Anthonisz, een kleinzoon van Van Oostsanen, een goede aanvulling op het onderwerp. Zij vormen dan ook een uitstekende uitgangsbasis voor een brede presentatie over de kunst en het leven in Amsterdam in de

eerste helft van de zestiende eeuw. Van Oostsanens directe verbondenheid met Amsterdam en Holland is een verhaal dat moet worden verteld, in maart 2014 is het eindelijk zo ver.

Q: Hoe groot is het oeuvre van Jacob van Oostsanen?

A: Er zijn ongeveer 35 schilderijen van zijn hand en ruim 200 houtsneden naar zijn ontwerp bewaard gebleven. Daarnaast zijn er door hem verschillende ontwerpen gemaakt van borduurpatronen en voor gebrandschilderd glas.

Q: Er wordt gesteld dat Jacob aan het hoofd van een familiebedrijf stond. Wat kun je vertellen over de familieleden van Jacob die werkten in zijn atelier?

A: Jacob en zijn vrouw Anna (?- overleden tussen 1546 en 1551) kregen twee zonen en twee dochters. De jongens, Cornelis Jacobsz (ca. 1490-1532) Dirck Jacobsz (ca. 1497-1567) werden allebei door hun vader opgeleid tot schilder. Dick Jacobsz was een van de eerste portretschilders in de Noordelijke Nederlanden. Van Cornelis is helaas geen werk overgeleverd. Jan van Scorel was de bekendste leerling/medewerker van Van Oostsanen. Ook Cornelis Anthonisz (ca. 1505 -1553), Jacobs kleinzoon, werd in de werkplaats opgeleid. Cornelis Anthonisz is bekend vanwege zijn 'Vogelvlucht van Amsterdam', de eerste plattegrond van Amsterdam. Wie er verder werkzaam waren en hoe Van Oostsanen de taken verdeelde, is onbekend. We kunnen ervan uitgaan dat de kunstenaar belangrijke opdrachten volledig zelf uitvoerde. Andere werken werden geheel of gedeeltelijk door medewerkers geschilderd, naar ontwerp van de meester. Daarnaast wordt in de tentoonstelling ook aandacht besteed aan Jacobs broer, Cornelis Buys, die een werkplaats had in Alkmaar.

Q: Hoe is het mogelijk een dergelijk groot project te realiseren in tijden van economische crisis en culturele bezuinigingen?

A: Naast genereuze ondersteuning van onze sponsors (Mondriaan Fonds, SNS Reaal Fonds, Turing Foundation, VSB Fonds, Stichting Zabawas, Gemeente Alkmaar) zijn vanuit Stedelijk Museum Alkmaar en Amsterdam Museum budgetten vrijgemaakt om de tentoonstelling te realiseren. De tentoonstelling wordt ook mogelijk gemaakt door de Rijksoverheid. Namens de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de Minister van Financiën heeft de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed een [indemniteitsgarantie](#) toegekend. Daarnaast zijn belangrijke partners zoals het Rijksmuseum, ANWB, Piet Boon, NRC en de Radboud Universiteit Nijmegen aan het project verbonden. Het Rijksmuseum en de Radboud Universiteit ondersteunen de tentoonstelling met bruiklenen en het uitlenen van menskracht: conservatoren van het Rijksmuseum werken aan de tentoonstelling en catalogus mee, en de Radbouduniversiteit leent docent Daantje Meuwissen aan het project uit.

Q: Wat is de voorbereidingstijd voor deze tentoonstelling en hoeveel mensen zijn bij de organisatie betrokken?

A: De eerste ideeën voor een tentoonstelling ontstonden toen Lidewij de Koekkoek directeur van het Stedelijk Museum Alkmaar werd, in 2008. Op dat moment was de restauratie van het gewelf van de Grote Kerk al volop aan de gang. Daantje Meuwissen is kort daarna door het museum aangetrokken om de mogelijkheden van een tentoonstelling te onderzoeken. Daarnaast deed zij onderzoek naar Van Oostsanen. In 2010 werd een symposium voor kunsthistorici rondom Van Oostsanen georganiseerd, in Stedelijk Museum Alkmaar. Vanaf dat moment is er door het Amsterdam Museum en Stedelijk Museum Alkmaar naar een grote tentoonstelling toegewerkt.

Naast het personeel van beide musea zijn er tal van mensen bij de organisatie betrokken. Deze betrokken personen worden onder andere op de website www.vanoostsanen.nl uitgelicht.

Q: Kun je wat meer vertellen over de restauratie van het schilderij ‘De geboorte van Christus met aanbidding der koningen en familie Boelen’? Wat maakt dit recent gerestaureerde schilderij zo bijzonder?

A: Dit schilderij vormt een absoluut hoogtepunt in het werk van Van Oostsanen. Het paneel is het grootst bekende zelfstandige werk van de kunstenaar en toont de Aanbidding van Christus met aan weerszijden portretten. Op de achtergrond is een zee- of havengezicht met schepen afgebeeld, terwijl Christus’ geboorteplaats Bethlehem niet aan zee ligt. Deze bijzondere iconografie – mogelijk gaat het om het eerste zeegezicht in de Noord-Nederlandse schilderkunst – verwijst naar de bestemming van het schilderij: het is gemaakt voor het Amsterdamse Kartuizerklooster, genaamd Sint Andries ter Zaliger Haven. Bijzonder is dat de schenking van het werk voorkomt in de kloosterarchieven, met in de marge het jaartal 1512: ‘Item, Margriet Dirk Boelenszdr heeft ons gegeven een geschilderd tafereel met de afbeelding van de Heer onze Verlosser in Bethlehem, ter waarde van vijftig florijnen’. Hierdoor weten we niet alleen wie de opdrachtgeefster van het werk was, maar ook waarvoor het stuk bestemd was. De opdrachtgeefster was Margriet Dirk Boelenszdr. Twee broers van Margriet, Hillebrand en Jacob, waren in het klooster Sint Andries ter Zaliger Haven ingetreden (herkenbaar op het schilderij aan hun lichte habijten met puntige kap, de kartuizerdracht). Margriet is de vrouw in de zwarte kleding en witte sluier uiterst rechts. Ze zit tegenover haar broer Vechter Dirk Boelensz. De overige personen links en rechts zijn broers en zusters van Margriet. Enkele van hen zijn te identificeren, zoals Margriets zusters Agnes en Duifje. Zij dragen bruine habijten van het Sint Luciaklooster waar ze waren ingetreden. Het Sint Luciaklooster werd later het Burgerweeshuis en is nu de locatie van het Amsterdam Museum.

Margriets moeder, Margriet Claas Heijnszdr wordt gepresenteerd als de heilige Margaretha. Tegenover haar knielt haar echtgenoot Dirk Boel Heinricksz. De indeling van het schilderij volgt zo het gebruikelijke patroon van dit type voorstellingen: de ouders op de belangrijkste plaats, dichtbij Christus gesitueerd, de zonen knielen achter de vader en de dochters achter de moeder. Het paneel is zo gedetailleerd en nauwkeurig uitgewerkt dat het een miniatuur op groot formaat lijkt. Dit werk is door Museo di Capodimonte te Napels, sinds 1958, niet meer uitgeleend, maar zal tijdens de tentoonstelling eenmalig in het Amsterdam Museum te zien zijn.

Q: Naast de gewelfschildering en De geboorte van Christus met aanbidding der koningen en familie Boelen worden er nog meer schilderijen gerestaureerd. Waarom is dit nodig?

A: De werken van Van Oostsanen zijn ruim vijf eeuwen oud. Blootstelling aan licht zorgt dat het pigment in het schilderij minder wordt. Daarnaast zijn verschillende werken in de loopt van de tijd van eigenaar en locatie gewisseld. Dit heeft invloed op de conditie van schilderijen. Aangezien het de eerste overzichtstentoonstelling over Van Oostsanen is, willen we zorgen dat het publiek de werken in de beste staat mogelijk ziet, daarom is een restauratie in bepaalde gevallen noodzakelijk of gewenst.

Q: Hebben zich in de voorbereiding naar de tentoonstelling zich bijzondere ontdekkingen voorgedaan?

Ja. Zo hebben bijvoorbeeld Daantje Meuwissen, Andrea van Leerdam (auteur over de gewelfschilderingen in tentoonstellingscatalogus) en Esther van Duijn (brocaat-patroon-specialist) in de Oude kerk met behulp van tracings kunnen vaststellen dat de pilaren in het koor van de Oude

Kerk zijn beschilderd met goudbrokaatpatronen uit Jacobs atelier. Dit patroon komt ook voor op het werk van Jacob over de Calvarieberg en op het Weense vijfluk uit 1511.

Q: Wat is de belangrijkste boodschap die naar de bezoeker wordt overgebracht?

A: Van Oostsanen is de eerste Hollandse meester, die zijn plaats heeft verdiend in het rijtje van andere Hollandse meesters zoals Van Scorel, Rembrandt en Vermeer. Het is geheel onterecht dat van Oostsanen vrij onbekend bij het grote publiek. Hij was namelijk een zeer succesvolle zestiende-eeuwse kunstenaar die destijds met zijn ongekende vakmanschap en oog voor detail de basis heeft gelegd voor de latere bloei van de Hollandse schilderkunst. Niet voor niets wordt hij dan ook in deze tentoonstelling neergezet als de 'eerste Hollandse meester'. Ondanks dat hij feitelijk gezien niet de eerste Amsterdamse kunstenaar was, was hij wél de eerste Amsterdamse schilder en prentmaker die bij naam bekend was. Daarnaast voorzag hij met zijn productieve en multidisciplinaire familiebedrijf het hele graafschap Holland – een gebied ter grootte van de huidige provincies Noord- en Zuid-Holland – van kunstwerken in uiteenlopende vormen. Hij was daarnaast de eerste die Italiaanse invloeden verwerkte in zijn werken en daarnaast een groot familiebedrijf exploiteerde. Hij liet een indrukwekkend oeuvre na, dat nu voor het eerst bij elkaar is gebracht en dat in deze vorm nooit meer zo te zien zal zijn. De tentoonstelling biedt dan ook de unieke kans om écht kennis te maken met Jacob Cornelisz van Oostsanen.